

Պետրոս Մ. Բեղիկյան

ՀԱՅԵՐԵՆ
ՆԲՁԱՍՈՒԹՅՈՒՆՆԵՐԻ
ԲԱԳՄԱՆ

Երկրորդ, վերամշակված ու լրացված
հրատարակություն
2095 միավոր

ԷԴԻՏ ՊՐԻՆՏ
Երևան, Թումանյան 12.3
www.editprint.am

Երևան – 2010

Laboro, ergo sum.
Աշխատում եմ, հետևաբար կամ:

1. ԵՐԶԱՍՈՒԹՅՈՒՆՆԵՐԻ ԱՎԱՒՆ

1.1. Երջաստությունները շրջան արտահայտություններ են, բառեր կամ կապակցություններ, որոնցով առարկան կամ գործողությունը անուղղակիորեն ենք անվանում: Օրինակ՝ *արջ, ճապատակ, քարածոփ, ԱՄՆ-ի նախագահ, մեռնել* և այլն ասելու փոխարեն գործածում ենք, համապատասխանաբար՝ *ծաղրաբար կամ բողոք, չղիկ, սև ուկի, Ազիտակ տան տեր, այցելող հավիտյան (հավետ) փակել*...

Մարդկային լեզուն շրջաստությանը, իբրև արտահայտության հնարի, վաղուց անտի դիմել է: Միջնադարյան եվրոպայում, մանավանդ ազնվականական շրջանակներում, դարձդարձիկ մտակերպումներ՝ շրջաստություններ օգտագործելը գեղեցիկ ոճի մի տեսակ պարտադիր ստորոգելի է եղել կարծեց: Չավանաբար հասարակ հնչել, եթե ասելին՝ նստեցեց, և քարձր ոճ՝ *«Թող այս այսօրը գրկի Ձեր մեջքը»*... Այսպիսի ոճը ժամանակին հեղձել է Պատկանյանը. «...Պոչ կասե՞ք ես գնացի տուն և կնրա ինձ համար պատրաստված ճաշը, ես կասեմ ես ի կողմն իմ տան ռոմաշարժություն արարի (սարձեթ) և իմ մարմննդեն գործարանը լցուցի մարմնակազդուրդիչ նյութերով»- և կարծում է, թե խիստ ազնիվ կնրպով քանաստեղծեց»:

Աստվածաշնչի հայերեն (գրաբար) բարձրանության մեջ, ինչպես և գրաբարազիր հեղինակների խոսքում կարելի էր հանդիպել այնպիսի շրջասական կապակցությունների, ինչպիսիք են՝ *Աստուծո Գառ (Քրիստոս), Դավթի ջաշաք (Երուսաղեմ), Խաղողի արյուն (զինի), աշխարհի սյունի (լեռներ), լանդեն ըլոր (իսկա), հասարակաց մայր (իող), երկնքի արձը (ժիրանի գոտի), Եվայի ծնունդ (կին), դեղ (թածակ) մառու (թույն) իբրև սպանության միջոց* և այլն, և այլն (օրինակները մատչելիության համար աշխարհարարով ենք տալիս):

1.2. Մեր նոր գրականությունը, կարելի է ասել, հեղեղված է հեղինակային շրջասական արտահայտություններով: Իսահակյանը Տերյանին անմաս գեղեցկի իշխան *փրահար* է անվանել, Տերյանը նրան՝ *անտուն դնովիչ* Պոլյանն ինքն իրեն՝ *նոճյաց ղալկահար ղրեզկի*, Այրումյանը մաքեմաստիկաի իր ռուցքին՝ *հայ Պասնկար: Մահարին «Ալքիդոլ աղետամներում» Արովանին* հիշել է անմաս *քանաքեռի* շրջաստությամբ, որ տարածված-կայունացած է, իսկ Չարենցին ու Բակունցին համապատասխանաբար մեծ *կարտեջի, պայծասանան զոլիսեջի* երբբոբոբումով, որոնց դիպվածային են: *«Մեծապատիվ մուրացկաններում» Պարունյանը ջունը մանկան կտրոն է անվանել, Զոհրազը եղիա Տեմիրժիպաշյանին՝ աշխարհաբարի Լարենցացի, Օշականը «Մնացորդաց»-ում կրվոճը՝ սրտի տուն... Գրչի կամ վրձնի վարպետ կայուն շրջաստություններ են, բայց «սասիլի Գրոսանի «Բաբլին ընդ ձեզ»-ի հայերեն բարձրանության մեջ*

հանդիպում են՝ գրչի, փոճնի, լարերի, տոնոների աստված շրջասական արտահայտությունները, որոնց դիպվածային են...

Ներկա բառարանն աշխատում է տալ կայուն շրջասական կապակցություններ, բեռն, պետք է խոստովանել, առիասարակ հեշտ թան չէ որոշեցը, թե գրավոր արդյունքներում մեկական անգամ հանդիպած այս կամ այն շրջասությունը դիպվածային է, թե՛ ոչ (ուստի հավանական է, որ բառարանի մեջ այսպիսիք էլ սպրդած լինեն):

1.3. Անշուշտ կան շրջասություններ, որոնց դարերից են զայիս և տնշտական կյանք ունենա: Պատմության հայրը, հայրը իսկատից մայրաքաղաքը կամ ամենայն հայրը թանաստեղծը հնացողներից չեն: Եվ այսպիսիների թիվը շատ մեծ է: Կան, սակայն, այնպիսիք էլ, որոնք այս կամ այն ժամանակի ծնունդ են և նորանոր ամիստների կամ ասարկաների են փոխանցվում-տրվում: Մի շրջասություն, այսինչ անձի համար ստեղծվելով, հետագայում գործածվում է համանման ուրիշ կամ ուրիշների համար: Օրինակ՝ երկաթե լեռի (տիկին) կրչվեց Անգլիայի երբեմնի վարչապետ Մարգարեթ Թեթչերը: Դետո այդ անունը տվեցին նաև ԱՄՆ-ի պետքարտուղար Մադլեն Օլբրայթին, որ նույնպիսի կոշտ քաղաքականություն էր վարում: Առաջի կամ փոճնի կամ գույների (մեծ) վարպետ ասացին անգամ ով գիտե ում են ասել: Իմա կարող են և դրանք ամեն երկրում նորահայտ մեծ զրոյի կամ նկարչի համար գործածել:

Նման դեպքերում կոնկրետացումը մեծ մասամբ, եթե կարելի է այսպես ասել, օժանդակական արժեք ունի: Այսօր միանգամից երկու ժամանակակիցների՝ ժաննա Մորոյին և Կատրին Դընյովին ֆրանսիական կինոյի մեծ տիկին են ասում, իսկ վա՛րը...

1.4. Շրջասական կապակցությունների գերակշռող մասն անվանողական արժեք ունի: Ըստ որում միևնույն առարկան կարող է տարբեր բնութագրումներ ունենալ, նայած թե ի՞նչ տեսակետից են նրան մոտենում: Մի երկու ընդորշ օրինակ բերենք. Արթուր-ն Անգլիայի հնագույն անունն է: Գեզը մոտեցումով՝ երկիրը շրջասաբար կոչում են Արթուրի երկիր, նրա, մանավանդ Լոնդոնի կլիման ակնարկելով՝ մատայնապատ (մշուշոտ) Արթուր կամ մատայնոտների երկիր, նրա դիվանագիտական հայտնի քայլերը նկատի ունենալով՝ խորամանկ (նենդ, խաղաղասիրտ) Արթուր, պատմական հզորությունը մատնանշելով՝ ծովերի տիրակալ, տնտեսական երբեմնի՝ հզորությունը՝ աշխարհի գործարան, անգլիացու սատնարությունը՝ սատն Արթուր:

Փարիզը մի ժամանակ Եվրոպայում, աշխարհում կենտրոնական դիրք էր զբաղում, և այն անվանում էին աշխարհի (համաշխարհային) մայրաքաղաք, աշխարհի քաղաքների քաղաք: Դեպի իրեն էր ձգում տարբեր ազգերի նշանավոր արվեստագետներին, ուստի արվեստների կամ կրթչալ աշխարհի մայրաքաղաք էր, յոզսի քաղաք: Մինչև օրս էլ նորամտությունների մայրաքաղաք (քաղաքամայր) է, նորամշակույթյան օրենսդիր: Պատմական կտրվածքով՝ Փարիզը նաև կոմունար-

Ա

Արբանյակի գոց տանել – Տ. 1119

1. Արբանյակի զավակներ – Առաջապահած ազնվանքի ընդ:

Իսկ էլ պի սասն բանը սնչանչ ջարհից էլ կարոյ է Արբանյակու զավակներ Հարսանել և գաղտնիս ջրված ստորնորից՝ կենդանի ժողովարդ (ՀՔ, *Սըլուսուս սնք*):

2. ազգավի լեզու ժող. – Ծանրախոսքում:

Ով որ փոքր ի շատն ուսումնասիրել է, թե ինչ է նշանակում «ժող լեզու» և «ճննդի լեզու» և «ազավի լեզու» – կարոյ է գաղտնիս կազմել, թե նախնիս Հայկական բաների մեջ ավելորդ Հեյլուններ մայնելով... կարելի է այնպիսի լեզու ստեղծել, որ մյուս Հայր չէ կարող Համբանոյ (Բ, *Մալապոյի Հիլաստերտեր*):

3. Աղամա մուր / Աղամի խավար Հնգ. – Սուբնուդոյս (գիշտայնձ խավարի ցովելու սկզբի պահերը):

Լաստեղնի խավարն է՝ Աղամա ժուժը, այն ժամը, երբ թաներ խավարից հաստարում է լույսը (ԱԲ, *Մալապոյի Արսվան*):

Դեռ մաթն էր, այն լույսի հետ պատերազմող ժուժը, որ ժողովարդը կոչում է «Աղամի խավար» (Բ, *Մամկն*):

Հմտ. Աղամամաթին, երբ Հարեանի բանում արտապան սկսեց կանչել իր ժուղբուրան, Սենեն աչքերը լայ արեց և գլուխը Հանեց վերմակի ու յախնջու սակից (Ն-Պ, *Աղամամաթին*):

4. Աղամի արհեստ – Արհագործություն:

Աղխարժի սանկից Հին արհեստագործներն աշխատանքն են... Դրանք Աղամի արհեստն են բանեցնում (Ե, *Համբան*):

5. Աղամի (Աղամ-Նվայի) զգեստ (իագուստ) – Լիանառար մերթություն:

ԱնՀայո սեն Հանկարծ զեն է շղթասում սե զամբան և Հարգելի տիկնանքն, նաև նրանց զիստի տղիկներին ջույց է սուլիս Աղամի զգեստը (ԱԲ, *Մալապոյի Արսվան*):

...Մինչև լույս Հայիվ թե քամազն, գլշիրը Աղամ-Նվայի Հագուստով Հո չեմ սնցկացնելու (ՊՊ, *Հույններ*):

Մերի, բոլորովին մերի, ինչպես սասն են՝ Աղամի (Նվայի) զգեստներով մտել էր պատանաջը: (ՆՁ, *Երկիր Կարթի*)

Հմտ. ...Գալու եմ սասն, արտամերթի սկիսքանալու և նախաճար Հագուստով պատկեր... (Ն, *Մալապոյի Արսվան*):

Ուշեմն...Պետն՝ 32, Հայրն՝ 50, ես՝ նվազագույն 50 սարքներով Հարսթյան պիտի առնենք, երբ Գաթթիեյան փողը Հնչե և իբրևու Հանդիպվենք...այն աշխարհի մեջ (ՍՍԻժ, Թարթիթյան թյուրեք):

Հճճա՝ Ասես անդրկողմյան աշխարհի գուներն էին իբրևու հանդիպում (ԳԶ, Արթուր Երկրորդ):

«Այնպիսի աշխարհում» սղաղ մարդան շրջապատով աշխարհի մասին ինֆորմացիա պետք էլ («ՀՖ»):

58. այն (մյուս, այլ) աշխարհի գնալ (սով.մա. երբեք, մեկնվել, ճամբորդել) / անդենաական զվել – մեռնել:

Բայց նա այն ստանան կարողությունը մեռածությունը էր ինձ Հես, որ մյուս աշխարհը զնալուց Հեսո միայն՝ յուր մին ինձ թողել (Մ, Ասվել):

...Տարի ժը չանցած դուք սղ անդիի աշխարհ կ'երթաք չ'նարհելով մեր պանստիտին [ապանդիտին, սրույր պիթեթ]... (ԵՕ, ՄՊ, մրանյու-թրքական պատերազմ):

Հուզարթուրթյան ծախսերը կանխիկ պետք զմարեմ եկեղեցիին և քանանային, որպեսզի մյուս աշխարհ Հանդիպու սրտով մեկնեմ (ԳՊԼԸ, Փաստիթր Ժառ):

– Ելանդը Հանելի բան էլ մեկնե անդիի աշխարհ ճամբորդել պարաղ ստանալով մը... (ԵՕ, Ապալույ Համբա և Ենդյուր Հոյմա):

ես մարկս մերկ եմ մեկնել,

մերկ էլ կերթամ այլ աշխարհ—

(Եերամ, Այստեղ չկա)

1939թ. Սեպտեմբեր 14ին իր անդենականը կը չվել Եանմուբույան, սրգին սզավոր Հայրսթյանը սղաղան թողլով: («Բաղմ»)

59. այն (մյուս) աշխարհի ուղարկել (ճանապարհի դնել) / սով.մա. անդիի աշխարհի դրկել (Հոգիդդ. Նետել) / սով.մա. այս աշխարհին ճամբել – Ազանել մեռնել:

Մեանելը՝ մեռնել, գետ չի լինի, որ մի քանիսին էլ մեռնե ուղարկենք այն աշխարհը (Սառլ., Եղեղ Ենդը շիտեարհիցին):

Մի անգամ միայն՝ երկու շտանդյարդի էն աշխարհը ճանապարհ գրեց Ավգոն (ԳՊ, Եղեղի Միթրախենեց սուր):

Եվ եմն շրջապատական անպատճառ սրտան էր կրեմալորի ժը Հոգին սանել՝ մեռնե կրեմալենք իրեն ներկայացնել քառասուն րեթեկիներ, սրտեցին յուք ուղանն կաղաղ էր անդիի աշխարհ գրկել (ՀՊ, Փաստիթր մը...):

Այն անթիլ գատասուններ...Հուսահատելով իրենք գիրենք պատվովոր կերպով անդիի աշխարհը նետել կ'աղեն (ե, Կարենր Ժանույրում մը):

Մակայն անունը որ սղաղավղ [սղաղավղ] չ'նայելով՝ քեղ ճամբեն այս աշխարհում, իրենց պատիժը պետք գուներն (Մամ., Անկիտան նամակների):

60. այնտեղ, ուր զգվանըով ենք մտնում Հնչ. – Չուզարան: